

Edin Šarčević*

Dopisivanja s reisom: ruganje sekularnosti

(O desekularizaciji javnog diskursa)

Sadržaj

1. Pisma
2. Izbori: govor i odgovor
3. Pisma podrške
4. Čitanje s razumijevanjem
5. Sekularnost?
6. „Formalna sekularnost“
7. Ruganje sekularnosti
8. Desekularizacija

1. Pisma

Reisu-l-ulema Islamske zajednice (IZ) u BiH *Husein ef. Kavazovića* se uobičavao pismima obratiti institucijama i osobama na vlasti povodima koji nisu čisto vjerske prirode. On je 2011. pisao visokom predstavniku *Valentin Inzku* tražeći da se zaustavi govor mržnje *Rajka Vasića* i da se razjasni da li je BiH „kršćanska zemlja“. Generalnom sekretaru UN *Ban Ki-moonu* je pisao 2013. pozivajući ga da u svom mandatu spriječi nastavak politika revidiranja činjenica o zločinu, ponižavanje žrtava i manipuliranje žrtvama genocida u Srebrenici. Predsjednici Republike Hrvatske je pisao 2017. tražeći da se prestane sa zlonamjernom kampanjom kojom se diskredituju Bošnjaci i sije strah od njihovog prisustva u Evropi. Članovima Predsjedništva BiH i predsjedavajućem Vijeća ministara BiH je pisao 2019. apelujući da državne institucije zaustave zlonamjernu kampanju pritisaka i napada na povratnike i IZ u Republici Srpskoj. Ambasadorima više zemalja je pisao 2020. godine upozoravajući na iskustvo Bošnjaka muslimana sa zločinima i progonima. Iste godine im je uputio pismo zbog napada na muslimane u Crnoj Gori i ispred naroda kojem pripada je pisao predsjedniku Svjetskog jevrejskog kongresa *Ronaldu S. Lauderu* i predsjedniku Jevrejske zajednice u BiH *Jakobu Finciju* kako bi podsjetio na žrtve holokausta i genocida. Vlastima u Sarajevu je pisao 2022. sa zahtjevom da preuzmu odgovornost za javni moral i red u glavnom gradu jer dijeli „zabrinutost velikog broja vjernika zbog sve češćeg otvaranja javnog prostora za neukusne i nemoralne sadržaje i šutnje državnih zvaničnika,

---

* Autor je profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta Leipzig i predsjednik Fondacije Centar za javno pravo.

akademske zajednice i medija, dok se istovremeno javnost postepeno priprema za problematiziranje zvuka ezana u javnom prostoru“. Iste godine je uputio pismo visokom predstavniku *Christianu Schmidtu*, UN-u, ambasadorima SAD, Velike Britanije, Njemačke i Nizozemske u BiH, predsjednici bosanskohercegovačkog entiteta RS *Željki Cvijanović*, potpredsjedniku RS *Ramizu Salkiću* i predsjedniku Suda Bosne i Hercegovine *Ranku Debevecu* pozivajući ih da podrže njegovu inicijativu da se stratišta žrtava genocida obilježe kao mjesto stradanja i da se spriječe vođe lokalnih zajednica da unište vlastitu krvavu historiju. Pisma su, dakle, uobičajena i uhodana forma komunikacije reisa, institucija, funkcionera i javnosti.

Sam povod i sadržaj navedenih pisama najvećim dijelom stoje izvan okvira vjerskih pitanja. Čak i ako be se taj okvir rastegao na što šire životno područje svakog čovjeka, nije moguće opnu religioznosti i vjere, bez obzira na sve moguće varijante, protegnuti na tematizirana pitanja: na govor mržnje i dehumanizaciju, na zločine i progone Bošnjaka, na javni moral i njegovu kontrolu, na obilježavanje stratišta i memorijalizaciju genocida. Unatoč tome, pisma stavljaju u fokus socijalne teme koje bi za muslimane, za muslimane Bošnjake i za Bošnjake trebale imati poseban značaj, dakle za socijalnu strukturu koja, prema mišljenju reisa ulazi u nadležnost IZ.

2. Izbori: govor i odgovor

Takav značaj očigledno imaju i izbori za predstavnička tijela. IZ, prema mojoj evidenciji, nikada nije javno osporila da je njen politički favorit SDA. U mandatu reisa *Cerića* ta je činjenica redovno potvrđivana. Što tajno, što polujavno, SDA je imala u svakom izbornom ciklusu podršku IZ. Istina, reis *Kavazović* je 2017. godine utvrdio da niko ne očekuje da IZ bilo koga podržava, pa ni SDA, ali da će se pojaviti uvijek tamo gdje država djeluje¹. Formulacija je otvorila mogućnost nagađanja, šta je državno djelovanje koje iziskuje pojavljivanje IZ.

Jedan vjerodostojan odgovor se naslutio iz, sve u svemu, tipično vjerskog govora reisa *Kavazovića* tokom manifestacije „Dani bosanske duhovnosti – Karići 2022“². U nekoliko rečenica je tematizirana i potvrđena poruka *Bakira Izetbegovića* sa skupa Stranke demokratske akcije u Hadžićima od 26. jula 2022. o „prebrojavanju“. *Izetbegović* je u njoj istakao da je provedena izvjesna inventura bošnjačkog „potencijala“ u lovcima, mladim ljudima instruktorima na dronovima i tako dalje, i da ona daje sigurnost Bošnjacima. Upravo to što je npr. USA-Ambasada interpretirala kao šokantan i zapaljiv komentar predsjednika SDA³, reis je preuzeo kao poentu vlastitog govora na vjerskoj manifestaciji:

„Moramo znati kuda idemo, moramo znati za kim idemo, moramo poznavati onoga koji staje ispred nas, moramo znati kakav je čovjek, moramo znati u šta vjeruje, je li hrabar, moramo znati hoće li nas ostaviti kad bude teško. (...) Hoću da vam kažem, jašta nego ćemo se prebrojavati. Želimo to uraditi radi naše djece. Moramo znati da su dolazili po našu djecu, mnoga od naše djece više nisu među nama. Naših očeva, majki, sestara, braće, djece. Tamo gdje se nismo prebrojavali, njih više ne brojimo, ne možemo ih brojati, nema ih više. Zato, pamet u glavu. Oni imaju svoju priču, a mi našu priču, našu bosansku priču, našu

¹ <https://vijesti.ba/clanak/354712/niko-pa-ni-sda-nema-bezrezervnu-podrsku-iz> (04. 04. 2017, očitavanje 15. 08. 2022).

² <https://sarajevskasehara.com/2022/08/sta-je-rekao-reis-kavazovic-sto-je-zasmetalo-strankama/> (04. 08. 2022, očitavanje 15. 08. 2022).

³ <https://depo.ba/clanak/234300/americka-ambasada-u-sarajevu-sokirani-smo-i-zgrozeni-zapaljivim-izjavama-bakira-izetbegovica> (27. 07. 2022, očitavanje 15. 08. 2022).

muslimansku priču. Želimo da naša djeca rastu slobodno, želimo da naša djeca budu muslimani. Želimo da naša djeca u ovoj zemlji žive dostojanstveno, da im niko ne prijeti.“

U ovom citatu leži sav problem. On je bio povod pismima kritike koja su potpisali *Elmedin Konaković* (NiP), *Nermin Nikšić* (SDP) i *Fuad Kasumović* (gradonačelnik Zenice). Reisu je prigovoreno da stavlja IZ u službu jedne stranke, jednog čovjeka i jedne porodice i da uništava standarde političkog pluralizma i razvoja političke kulture odgovornosti. Uz to mu je, uz spominjanje konkretnih primjera, zamjereno što nije našao za shodno reagirati na istupe SDA-ovih funkcionera čije su verbalno-parolaške i korupciono-aktivističke politike u svakom pojedinačnom slučaju iziskivale primjerenu reakciju IZ. No, nije ostalo na ovom. Nakon odgovora IZ kojim se u formi saopćenja⁴ negiraju navodi kritike, tezom o preuranjenoj političkoj kampanji, poluinformacijama i podmetanjima, uslijedila su „pisma podrške“. U javnost su dospjela kao govori na političkim skupovima, kao javna pisma i reakcije na socijalnim platformama.

3. Pisma podrške

Novinarka *Edita Gorinjac*⁵ se primjerice poziva na sekularnu državu utvrđujući da sekularnost daje IZ puno pravo da u njoj djeluje u skladu sa interesima onih koje zastupa (Bošnjaka i muslimana). Ona zatim utvrđuje da je rasprava o sekularnosti jalova, jer je vode neuki političari koji su ovo štivo naučili na partijskim sastancima prije tri decenije. Ovi aparatčici i stranački lideri bi zabranili glas vjerskih zajednica iz ideoloških ili političkih razloga, ili iz neznanja. To ih, prema njenom mišljenju, diskvalificira kao sagovornike. Objašnjavajući šta je „vjerski poglavar htio reći“ autorica parafrazira: „govorio je upravo o univerzalnim vrijednostima, političkim i moralnim, kakve trebaju odlikovati lidere i kandidate koji se bore za naklonost i glas prvenstveno onih koje zastupa Islamska zajednica kao institucija“. Cijeli tekst u širokom luku zaobilazi činjenice i direktan povod i zagovara jednu formu sekularnosti u kojoj bi vjerske zajednice imale neograničeno pravo i slobodu. Sekularnost se postavlja kao platforma kojom se vjerske zajednice mogu poslužiti prema vlastitoj volji i osloncem na nju zauzimati stavove o svim pitanjima državnog i socijalnog života neovisno o njihovom vjerskom sadržaju. To se opravdava potrebom djelovanja u skladu sa interesima vjernika, a po sebi se razumije da je suprotstavljanje ovom aksiomu samo znak komunističkih zabluda i neprijateljstva prema muslimanima i Bošnjacima.

U nešto drukčijem tonu je pismo podrške SDA-ovog potpredsjednika RS-a, *Ramiza Salkića*⁶. On u svom pismu najprije daje punu podršku reisu „u širenju istine“, zatim nabroja zasluge u koje ulazi i činjenica da je reis zajedno sa povratnicima iz iste šerpe jeo grah u povratničkim kampovima pod šatorima, a nije morao, i konačno, razlikujući muslimane od Bošnjaka, ističe da su muslimani Bošnjaci, koji nisu praktikanti šerijatskog propisa, reisovu poruku pogrešno shvatili i zlonamjerno je tumače. On objašnjava da je reis vrhovni vjerski autoritet i poglavar

⁴ <https://bosnainfo.ba/rijaset-islamske-zajednice-odgovorio-politicarima-na-pisma-reisu-kavazovicu-sacuvat-cemo-ih-za-ibret-buducim-generacijama/> (04. 08. 2022, očitavanje 15. 08. 2022).

⁵ <https://faktor.ba/vijest/drugovi-su-presudili-reis-u-sekularnoj-drzavi-ima-pravo-da-suti-o-interesu-muslimana-a-govori-u-interesu-partije/171381> (04. 08. 2022, očitavanje 15. 08. 2022).

⁶ <https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/262058/salkic-uputio-pismo-podrske-reisu-kavazovicu-godinama-posmatram-kako-spc-snazno-podrzava-dodikovu-politiku.html> (05. 08. 2022, očitavanje 15. 08. 2022).

muslimana Bošnjaka koji od njega očekuju da pošalje poruke ko bi ih trebao predvoditi u političkom životu, „a u isto vrijeme kakve bi vrijednosti trebao imati političar koji očekuje da ima podršku onih koji cijene i poštuju Vaše mišljenje“. Prema tome, za razumijevanje reisove poruke je neophodno praktimirati šerijat i reis je pozvan da uputi glasače koga treba i zbog čega birati.

Zadnje pismo dolazi od četvorice profesora tuzlanskog univerziteta. *Bahrija Umihanić* sa Ekonomskog fakulteta, *Mirsad Kunić* sa Filozofskog, *Zehrudin Osmanović* sa Tehnološkog i *Aljo Mujčić* sa Fakulteta elektrotehnike⁷ tvrde da lično poznaju reisa Kavazovića i u jednoj rečenici opisuju njegove osobine: dokazani patriota, istinski borac za prava svakog čovjeka, iskreni zagovornik jednakih prava Bošnjaka i drugih naroda i građana u Bosni i Hercegovini, odgovorni nosilac povjerenog emaneta, čovjek istine i povjerenja. Iako ni jednu od osobina pisci kritike nisu doveli u sumnju, autori tuzlanskog pisma ih ističu kao skup garancija da će reis IZ voditi na dobrobit bošnjačkog naroda i da će IZ samostalno određivati vlastite ciljeve i „uređivati djelatnosti“. U centru samog pisma je niz zahtjeva koji se stavljaju pred političke stranke i njihove izborne programe. Samu kritiku – i u formi „otvorenih pisama“ – shvataju kao pokušaj napada na instituciju reisu-l-uleme. To je za potpisnike „napad na Islamsku zajednicu i korak ka razjedinjavanju Bošnjaka“. U cijelom pismu se ne tematizira sam povod, pa ni problem utjecaja na birače s vjerskih govornica i konkretan sadržaj govora. Profesori očekuju od predsjednika stranaka da imaju „više posla nego vremena“ i da „časnom reisul-ulemi prepuste brigu o Islamskoj zajednici“. Sve u svemu, teško je utvrditi kakve veze sadržaj ovog pisma ima sa pismima kritike, budući da niko nije osporavao reisovu brigu za IZ, da ni jedna od pobrojanih vrlina samog reisa nije ni rječju dovedena u pitanje, da samostalnost IZ nije osporavana, da su programi stranaka dostupni u javnom opticaju, da se u projekte NGO (spomenutog Centra civilnih inicijativa) političke stranke ne mogu miješati i da samo donatorska sredstva određuju njihove aktivnosti, konačno, da se pisma kritike ne mogu dovesti u vezu sa traženjem podrške birača. O pridržavanju principa sekularnost u ovom pismu nema ni riječi.

Ostale reakcije su uglavnom tematizirale poziciju reisu-l-uleme kao „vjerskog lidera“. Njima se paušalno osporava način komunikacije s „temeljnom institucijom muslimana ove zemlje“ (npr. novinar *Mirnes Kovač* ili predsjednik SBB-a *Fahrudin Radončić*)⁸ ne navodeći sporna mjesta, odnosno ne obrazlažući u čemu vide kršenja kodeksa pristojne komunikacije.

4. Čitanje s razumijevanjem

Prikazana pisma podrške su zanimljiva. Najprije zbog ilustracije do koje mjere se poistovjećivanje Bošnjaka i muslimana uzima kao samorazumljiva socijalna činjenica. Zatim, zbog pratećeg mentaliteta koji iz takve perspektive svaki angažman, svako djelo ili nedjelo, opravdava potrebama Bošnjaka i muslimana, a kritiku IZ proglašava napadom na Bošnjake. Konačno, zbog smislene interpretacije citiranih stavova iz reisovog govora. O tome još par natuknica.

⁷ <https://faktor.ba/vijest/profesori-iz-tuzle-porucili-napad-na-instituciju-reisu-l-uleme-je-napad-na-iz-i-korak-ka-razjedinjavanju-bosnjaka/172063> (11. 08. 2022, očitavanje 15. 08. 2022).

⁸ <https://ba.n1info.com/vijesti/kovac-nedopustiv-nacin-komunikacije-sa-reisu-l-ulemom-islamske-zajednice-u-bih/> (05. 08. 2022, očitavanje 15. 08. 2022); <https://www.klix.ba/vijesti/radoncic-u-odbrani-ef-kavazovica-reisov-autoritete-treba-spustiti-u-milje-predizborne-kampanje/220805004> (05. 08. 2022, očitavanje 15. 08. 2022).

Pitanje je, dakle, da li reisov govor sadrži upute za koga glasati: da li IZ i institucija reisa javno podržavaju SDA politiku i njihovog kandidata *Izetbegovća* i da li ona, kršeći principe sekularnosti, sve čvršće uspostavlja autentični oblik teokratije u kojoj vjerske zajednice, u čvrstoj simbiozi sa političkim partijama, drže poluge vlasti i kontrolu javnog života? Od odgovora na ovo pitanje zavisi i stav prema pismima kritike i pismima podrške.

Ako se u apologiji reisovih stavova novinarka *Gorinjac* ili četvrice profesora ne vidi sasvim jasno sama veza citiranog govora sa uputom za koga glasati, u *Salkićevom* pismu je ona neskrivena i jasna: reis je izričito pozvan da daje upute o glasanju. Takav zahtjev je ujedno opravdan mudrošću, hrabrošću, patriotizmom i pravdom koje sam reis *Kavazović* otjelotvoruje. Sličnu strukturu poruka, međutim, impliciraju i tuzlanski profesori: nabrojane vrline reisa *Kavazovića* i lično poznanstvo autora, garant su da se radi o nepogrešivoj osobi, a isključivanje autora pisama kritike iz zajednice koja može i smije kritički govoriti o IZ, implicira reisovu slobodu da javno zauzima stavove o svim pitanjima, pa i onim izrazito političke naravi.

Pisma podrške su, prema tome, apologija reisovih formulacija koja navodnom apostazom autora pisama kritike samo potvrđuju da su *Konaković*, *Nikšić* i *Kasumović* tačno identificirali predmet i povod spornog dijela govora. Uz to dolazi i vremenska i materijalna veza fragmenata *Kavazovićevog* govora sa partijskim nastupom *Izetbegovića*. Riječ je o prebrojavanju i vođstvu, o iskustvu tragedije i prijetanjama, dakle, o materijalnom sadržaju koji se u obje varijante (*Izetbegovićevoj* i *Kavazovićevoj*) koristi kao glavni argument i vrednosni postulat argumentacije. Neuvjerljiva je teza da je govor reisa *Kavazovića* naprosto govor o univerzalnim, političkim i moralnim vrijednostima (*Gorinjac*), jer se ona bez maštovite dorade ne može izvesti iz relevantnog dijela govora. On je dovoljno konkretan i asocijativnim i materijalnim sadržajem je u spornom dijelu vezan za prigodnu izjavu sa partijskog skupa. U toj se konstelaciji mora čitati kao javna podrška SDA i politici njihovog kandidata *Izetbegovića*. Zbog toga je prigovor koji, primjera radi, upućuje ostrašćeni političar iz susjedstva, da je „u govoru izjava *Bakira Izetbegovića* o prebrojavanju *Bošnjaka*, koju je 'blagoslovio' veliki muftija *Husein Kavazović* riječima 'jašta nego ćemo se prebrojavati'“ (M. Kovač)⁹ jednako tačan kao i stav serioznog analitičara koji poznaje ustavni sistem i političke prilike BiH: „(...) reis *Kavazović* (se) ponaša kao 'vojnici Stranke demokratske akcije' te (...) treba da zadrži svoju partijsku neutralnost“ (E. Kazaz)¹⁰.

5. Sekularnost?

Ovakav nalaz nas tek dovodi pred ključno pitanje, da li je dopuštena agitacija sa vjerskih govornica u korsit političara i političkih stranaka. Odgovor iziskuje provjeru da li bi agitacija, generalno i u konkretnom slučaju, bila u skladu sa jednim od temeljnih principa ustavnog prava BiH, naime sa principom sekularnosti.

Centar za javno pravo je 2015. i 2016. godine, ponukan raspravom o hidžabu i pritiskom IZ da se ova forma ispoljavanja vjere kao praksa uvede u ekskluzivno državne organe, u sudove, objavio

⁹ <https://www.vecernji.ba/vijesti/izmjene-izbornog-zakona-u-bih-zapad-mora-nametnuti-1608183> (09. 08. 2022).

¹⁰ <https://pressmediabih.com/vijesti/2022/05/08/kazaz-opozicija-od-reisa-trazi-najjednostavniju-stvar-da-bude-neutralan-ali-on-se-ponasa-kao-vojnici-sda/> (05. 08. 2022, očitavanje 15. 08. 2022).

niz analiza i održao dvije stručne rasprave kojima je stavljena tačka na sadržaj principa sekularnosti u BiH i na zabranu isticanja vjerskih simbola u sudovima BiH. Rezultati su sabrani u dvije knjige (*Sekularnost i religija* 2016, i *Vjerski simboli u sudovima?* 2016) koje donose interdisciplinarna i uporedna rješenja. Na njih se povodom BiH-modela sekularnosti svaki put poterebno vratiti i podsjetiti na sadržaj, na konkretizaciju u presudama Ustavnog suda BiH i na njegove karakteristike.

Za ovaj povod bih izabrao citat iz analize profesora Fakulteta islamskih nauka *Nedima Begovića*. Ona nas uvodi u razliku između formalnih i materijalnih pretpostavki sekularnog odvajanja države od vjere:

„Odvajanje sfera političkog i vjerskog autoriteta unutar pozitivnog pravnog okvira BiH ima dvostruki karakter: (a) vjera je odvojena od države u smislu da, recimo, niti jedna vjera ne može imati privilegovan status državne ili da vjerski službenici ne mogu formalno učestvovati u radu političkih ustanova i, na taj način, izravno utjecati na profiliranje javnih politika i (b) država je odvojena od vjere u smislu da pojedincima garantuje slobodu izbora vjere a vjerskim zajednicama samostalnost u vlastitom organiziranju, upravljanju i djelovanju.“¹¹

Prvi dio citata (pod [a]) je za ovu diskusiju relevantan, budući da se u pojam sekularnog odvajanja uvodi zabrana *formalnog* učešća vjerskih službenika u radu političkih tijela i u profiliranju njihove volje.

6. „Formalna sekularnost“

„Formalno učešće“ bi moralo podrazumijevati članstvo u političkim strankama, dakle, aktivan i vidljiv rad vjerskog službenika u praktičnoj politici. U tom smislu se korisno podsjetiti da je Rijaset IZ 28. augusta 2002. godine donio odluku o političkom angažmanu imama¹². Odlukom je utvrđeno da IZ ne promovira ni jednu stranku i da nosioci vjerskog autoriteta u IZ ne mogu obnašati nikakvu političku funkciju. To bi značilo da je (imamima) zabranjeno učešće u radu političkih institucija. Međutim, da li se samo na taj način (zabranom aktivnog učešća u radu političkih ustanova) izravno djeluje na profiliranje javnih politika? Može li se s pozicije vjerskog autoriteta jasnim sugestijama, porukama i govorima koji se ukorjenjuju u vjeri, bez (formalnog) funkcionerskog statusa i učešća u političkim aktivnostima, utjecati na profiliranje javnih politika?

Dodatno pojašnjenje koje unosi više svjetla u razdvajanje vjerske i državne sfere uslijedilo je u stavu Rijaset IZ od 26. augusta 2008. godine:

„Imami ne mogu koristiti službene simbole (naziv imam, hatib, muallim, ahmedija, džuba i sl.) i službena mjesta (džamije, minbere, mihrabe, mektebe, službene kancelarije) za

¹¹ E. Šarčević/D. Bojić (ur.), *Sekularnost i religija: BiH i regija*, Sarajevo 2016, s. 86.

¹² <https://www.islamskazajednica.ba/index.php/politika-drzava-demokratija/5271-stav-o-politikom-angamanu-imama> (13. 08. 2022, očitavanje 15. 08. 2022).

*političku djelatnost i aktivnosti, a kao privatna lica imaju politička prava kao i ostali građani.*¹³

Formalni element je i ovdje dominantan: zabranjena je djelatnost sa političkim obilježjima ako su ispunjene formalne pretpostavke (službeni simboli i mjesta), dopušteno je korištenje političkih prava u punom kapacitetu izvan vjerske funkcije i službenog mjesta. Unekoliko ovu formalnu poziciju pojašnjava stav reisa *Kavazovića*:

*„Nigde se ne pojavljujemo na konvencijama ili promocijama SDA. Ali, kada je u pitanju država, a mi smo građani te države, imamo odgovornost prema njoj, i uvijek ćemo se pojaviti tamo gdje država djeluje, ako traži da budemo dio toga.“*¹⁴

Međutim, ni ovo pojašnjenje ne odgovara na pitanje spojivosti *vjerskog* djelovanja sa principom sekularnosti prilikom zauzimanja političkih stavova i slanja političkih poruka u formalno nespornim situacijama.

Mislim da ne treba posebno dokazivati da je sugestivna moć poruka izgovorenih na vjerskim skupovima ili poruka koje izgovaraju vjerski autoriteti, daleko snažnija i prodornija od formalnog preuzimanja funkcionerske pozicije u političkim tijelima. Sadržaj svake poruke izgovorene pod vjerskim obilježjem, u funkciji vjerskog obreda ili pod institucionalnom zaštitom vjerske ustanove predstavlja *materijalni element* sekularnog razdvajanja. Naime, bez ulaska u sadržaj ne mogu se cijeliti ni socijalni značaj, ni stvarni domet poruka koje dolaze iz vjerskih institucija i od pojedinačnih vjerskih službenika. Konkretni sadržaj svake poruke određuje da li je ispunjen zahtjev sekularnog odvajanja religije od države. Tako bi se prema čisto formalnom shvatanju zahtjev sekularnog odvajanja kršio samo kada bi se vjerski službenik („pod ahmedijom“) aktivno angažirao na političkim funkcijama ili u vjerskim institucijama. Tamo gdje vjerski službenik nastupa kao građanin („bez ahmedije“) ili u funkciji službenika („sa ahmedijom“) i u javnom prostoru iznosi (materijalne) političke stavove i zahtjeve koji mogu utjecati i na volju birača i formiranje državne vlasti, on ne bi kršio princip sekularnosti.

Zadnja konstelacija je nastupila sa reisovim govorom: on je na čisto vjerskom skupu, sa pozicije vjerskog vođe i pod vjerskim simbolom (prema formalnom kriteriju nesporna situacija za sekularno razdvajanje), govorio o temama vjerskog i političkog sadržaja (materijalno sporan sadržaj za sekularno razdvajanje). Njegovo govor ne krši formalne zahtjeve sekularnog nastupa, jer sam povod nije u funkciji rada političke institucije niti se može dovesti u vezu sa političkom funkcijom reisa ili učesnika skupa. Ali, poruka koju šalje svojim stavovima o političkom pravcu i prebrojavanju jeste u funkciji podrške jednoj stranci i u tom smislu je prema svom sadržaju političke prirode: ona nalaže biračima poželjan rezultat ili navodi univerzalnu publiku na vjerski poželjan izbor pojedinca i partije.

¹³ <https://www.islamskazajednica.ba/politika-drzava-demokratija/4644-imami-na-izbornim-listama> (26. 08. 2008, očitavanje 15. 08. 2022).

¹⁴ <https://vijesti.ba/clanak/354712/niko-pa-ni-sda-nema-bezrezervnu-podrsku-iz> (04. 04. 2017, očitavanje 15. 08. 2022).

7. Ruganje sekularnosti

Formalno, a to znači reducirano razumijevanje sekularnosti zastupa IZ: ona smatra da je ispunjenjem formalnih uslova ovlaštena da u javnu sferu ulazi stavovima koji nisu u funkciji vjere, njenog vršenja ili upražnjavanja vjerskog obreda. Prema tome, otvara se mogućnost vjerskom upravljanju javnim poslovima ili bar nametanju vjerskih vrijednosti u mjeri u kojoj se za ocjenu djelovanja vjerskih službenika i vjerskih zajednica koriste isključivo formalni kriteriji. U spornim ili graničnim situacijama će korištenje formalnih kriterija podupirati zaključak da su zadovoljene pretpostavke sekularnosti, čak i kada vjerske zajednice direktno sugeriraju političke odluke.

Takvo stajalište omogućuje da se princip sekularnosti koristi kao pravno uporište za direktan utjecaj vjerskih zajednica na političke odluke. Dodir vjere i države se mora, međutim, cijeniti na osnovu konkretnih materijalnih sadržaja vjerskog i državnog djelovanja. Bez njih sekularnost postaje prazna formulacija kojoj je oduzet praktičan značaj. Sekularnoj državi se tako rugaju vjerske zajednice i njihovi simpatizeri u medijima svaki put kada se vjerske vrijednosti pozivom na formalnu sekularnu odvojenost uspostave kao državne vrijednosti. Ne rade li to i sami potpisnici pisama podrške bosanskohercegovačkoj sekularnosti apodiktički-naredbodavnim zahtjevima da se iz javnog diskursa istisne svaka rasprava o djelovanju IZ jer je ona neprikosnovena i slobodna da prema vlastitom nahođenju intervenira u sadržaj državne politike i javnog morala?

Upravo se u tezi da joj se ne smiju postavljati pitanja, da je neprimjereno provjeravati spojivosti sadržaja vjerskog govora sa standardima javnog prava i da je kritika izraz neprijateljstva prema Bošnjacima sažima formalno razumijevanje sekularnosti. Ono bi trebalo dokazati da su odvojeni država i vjera. Tako se svaki sadržaj, pa i vjersko upravljanje političkim aktima, pretvara u sekularni akt. Sve to navodi na zaključak da se u konkretnom slučaju moraju ocijeniti i materijalni uslovi sekularnosti, dakle konkretan sadržaj i konkretni efekti govora i djelovanja vjerskih službenika na javne politike.

Ne treba gajiti iluzije i vjerovati da će vjerske zajednice dobrovoljno napustiti osvojeni javni prostor. U domen njihovog interesa ne ulazi samo fenomen političke simbioze sa izabranim strankama i političarima nego i finansijski tokovi, rad na budžetiranim mjestima u vojsci i školama, socijalne i poreske privilegije, državne strategije, kontrola naroda vjerskim ideologiziranjem nosećih politika, a u našim prostorima, izrazito, sakralizacija velikodržavlja, etničkog čišćenja i zločina. Srpska pravoslavna crkva je u tom pogledu postigla zavidne rezultate. Bilans je sakralizacija državnih funkcija u Srbiji koju je u analizi iz 2017. godine detaljno opisao pravnik *Darko Simović*. On je pokazao kako je najprije desekulariziran pravni poredak, a zatim javni prostor i obrazovanje¹⁵. Entitet Republike Srpska je u interesnoj sferi pravoslavlja i već desetljećima predstavlja područje u kojem je princip sekularnosti suspendiran ili obesmišljen do nerazpoznatljivosti. Intervencije IZ u pitanja javnog morala, uplitanje u artikuliranja kulture na javnom mestu, nespremnost da se problem preglasnog ezana postavi kao pitanje srazmjernog prodora vjere u sekularni prostor, samo su ilustracija njenog pozicioniranja u

¹⁵ D. Simović, Desekularizovanje javnog prostora i verska nastava u Republici Srbiji, *Sveske za javno pravo*, Sarajevo 30/2017, ss. 9-21.

postupku desekularizacije. On je u toku i odvija se kao procesa jačanja religije u politici, u obrazovanju i u javnosti. Svi zauzimaju najbolja mjesta u utrci koja će dugo trajati.

8. Desekularizacija

Filozof *Sulejman Bosto*¹⁶ je 2015. godine upozoravao na značaj sekularnog koncepta općenito: on nije usmjeren protiv religija nego protiv njihova zahtjeva za moralnim i političkim monopolom koji se poziva na ekskluzivnost vlastitog važenja. *Bosto* sekularnost tačno definira kao plod ranog prosvjetiteljstva koji je nastao na premisama emancipacijskog koncepta autonomije ljudskog razuma i slobode od religijskog ekskluzivizma sa političkim sadržajem. On podučava da prosvjetiteljska baština isključuje religiju i vjerske zajednice kao *povlaštene* aktere državnog i političkog života i apelira na ljudski razum koji podrazumijeva sposobnost da se vlastita sloboda oblikuje prema slikama svijeta koje imaju fizikalna objašnjenja i nisu produkt „čuda“.

Nije teško zaključiti kamo vodi obrnuti proces. On udara na prosvjetiteljski projeciranu snagu razuma. Desekularizacija donosi „nove forme začaravanja i mitiziranja“ i mora započeti sa potcjenjivanjem sposobnosti rasuđivanja svakog čovjeka. Tamo gdje se osloncem na vjeru razumljive i očigledne činjenice predstavljaju kao čuda koja nemaju racionalno objašnjenje, gdje se izvrće sam smisao lako razumljivih poruka, imamo posla sa početnim razaranjem svjetonazorno neutralne, sekularne države. U odgovoru reisa na pisma kritike i u pismima podrške reisovom govoru odzvanja onaj inicijalni poziv na odustajanje od zdravog rasuđivanja i na zanemarivanje svake logičke i sadržajne podudarnosti koja vjerskom autoritetu daje status zadnjeg sudijske. Ovim se prigušuju svi dokazi, potiskuje logika i zdrav razum koji raspoznaje slike i dekodira poruke.

Pisma podrške svojom isključivošću i zapovjednim tonom dodatno otežavaju uzajamnu građansku komunikaciju koja bi morala polaziti od uvjerenja da se živi u demokratskom društvu. Ne želim reći da je ovim tek udaren temelj desekularizaciji – ona je već uznapredovala u svim slojevima života i politike – nego da se iz pisama podrške vidi pozicija „populacije“ koja se ruga sekularnosti. Njen je light-motiv osporiti svako kritičko mišljenje, onemogućiti političke partije da rade svoj posao, da jasno i nedvosmisleno ukazuju na devijacije u sekularnoj sferi. Tu se ne radi o fenomenu formalnog racionaliziranja, sekulariziranja i kulturnog diferenciranja i o dodiru sa resakralizacijom i novim ujednačavanjem. Radi se o potcjenjivanju sposobnosti razumijevanja jednostavnih govornih poruka i njihovih političkih dometa.

Primjer su dopisivanje s reisom i pisma podrške zbog pisama kritike.

---

¹⁶ S. Bosto, *Između sekularnosti i sekularizma*, u: E. Šarčević/D. Bojić, *Sekularnost i religija: BiH i regija*, Sarajevo 2015, ss. 9-22.